



КОРЗУН

Олена Вікторівна,

кандидат історичних наук,
здобувач Національної наукової

сільськогосподарської
бібліотеки НААН

elkorzun365@gmail.com

(м. Київ)

**ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЦЕНТРУ ПІВДНЯ УКРАЇНИ,
СТВОРЕНОГО НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ,
ЯК КУРАТОРА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУКОВИХ УСТАНОВ
(1941–1944)**

Проаналізована діяльність Науково-дослідного центру Півдня України щодо координації сільськогосподарських дослідних установ південно-українських земель в роки німецької окупації часів Другої світової війни. Методологічні засади дослідження ґрунтуються на пріоритеті архівних документів, що дає змогу неупереджено проаналізувати організаційний поступ вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. Простежено, що нацистська влада мала особливі інтереси щодо сільськогосподарських науково-дослідних установ українських територій, зокрема Півдня України, адже це дозволяло ефективніше задовільнити продовольчу та сировинну потреби Третього Райху. Доведено, що з утворенням Науково-дослідного центру Півдня України, місто Херсон стало осередком координації сільськогосподарської дослідної справи українських південних територій. На базі Херсонського сільськогосподарського інституту почав діяти Інститут тваринництва, Українська дослідна станція бавовництва перетворена на Інститут бавовництва та Інститут захисту рослин. Завдяки самовідданій праці українських науковців та працівників сільськогосподарських науково-дослідних установ, які використовували різні стратегії виживання, було продовжено сільськогосподарські дослідження, збережено матеріально-технічну базу науково-дослідних установ в нелегких умовах війни. Доведено, що в умовах німецької окупації 1941–1944 рр. сільськогосподарська дослідна справа, зокрема на південних українських землях, продовжувала розвиватись.

Ключові слова: Друга світова війна, німецька окупація, сільськогосподарська дослідна справа, Південь України, науково-дослідний центр Півдня України, бавовництво, захист рослин, тваринництво, науково-організаційна діяльність.

ACTIVITIES OF THE SCIENTIFIC AND RESEARCH CENTER OF THE SOUTH OF UKRAINE ESTABLISHED BY THE GERMAN OCCUPATION AUTHORITY AS A COORDINATOR OF THE AGRICULTURAL SCIENTIFIC INSTITUTIONS (1941–1944)

It was analyzed the activity of the research center of the South of Ukraine on the coordination of agricultural research facilities of the southern Ukrainian lands during the years of the German occupation of the Second World War. The methodological foundations of the research are based on the priority of archival documents. It allows an objective analysis of the organizational progress of the agricultural research. It was observed that the Nazi authorities had particular interests in agricultural research institutions of Ukrainian territories, in particular in the South of Ukraine, as it allowed to more effectively meet the food and raw material needs of the Third Reich. It is proved that with the formation of the Research Center of the South of Ukraine, the city of Kherson became the focal point for the coordination of agricultural research in the Ukrainian southern territories. The Institute of Animal Husbandry began to operate on the basis of the Kherson Agricultural Institute; the Ukrainian experimental cotton plant was transformed into the Cotton Institute and the Institute of Plant Protection. Thanks to the dedicated work of Ukrainian scientists and workers of agricultural research institutions that used various survival strategies, agricultural research was continued, material and technical base of research institutions in difficult conditions of war was preserved. It has been proved that under the conditions of the German occupation of 1941–1944, agricultural research in particular in the southern Ukrainian lands continued to develop.

Key words: *World War II, German occupation, agricultural research, South of Ukraine, research center of Southern Ukraine, cotton growing, plant protection, animal husbandry, scientific and organizational activity.*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ЦЕНТРА ЮГА УКРАИНЫ, СОЗДАННОГО НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИОННОЙ ВЛАСТЬЮ, КАК КУРАТОРА НАУЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ (1941–1944)

Проанализирована деятельность научно-исследовательского центра Юга Украины относительно координации деятельности сельскохозяйственных научно-исследовательских учреждений южно-украинских земель в годы немецкой оккупации времен Второй мировой войны. Методологические основы исследования базируются на приоритете архивных документов, что позволяет объективно проанализировать организационный прогресс отечественного сельскохозяйственного опытного дела. Прослежено, что нацистская власть имела особые интересы относительно сельскохозяйственных научно-исследовательских учреждений украинских территорий, в частности Юга Украины, ведь это позволяло эффективно удовлетворить продовольственную и сырьевую потребности Третьего Рейха. Доказано, что с момента создания

Научно-исследовательского центра Юга Украины, город Херсон стал центром координации сельскохозяйственной опытной работы украинских южных территорий. На базе Херсонского сельскохозяйственного института начал действовать Институт животноводства, Украинская опытная станция хлопководства преобразована в Институт хлопководства и Институт защиты растений. Благодаря самоотверженному труду украинских ученых и работников сельскохозяйственных научно-исследовательских учреждений, которые использовали различные стратегии выживания, было продолжено сельскохозяйственные исследования, сохранено материально-техническую базу научно-исследовательских учреждений в нелегких условиях войны. Доказано, что в условиях немецкой оккупации 1941–1944 гг. сельскохозяйственное опытное дело на южных украинских землях продолжало развиваться.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, немецкая оккупация, сельскохозяйственное опытное дело, Юг Украины, научно-исследовательский центр Юга Украины, хлопководство, защита растений, животноводство, научно-организационная деятельность.*

До сьогодні проблематика Другої світової війни не залишає байдужими як науковців, так і громадськість. Отримавши доступ до раніше засекречених архівних документів, переглядаючи відомі матеріали без зайвих міфологем та політичних кліше, дослідники намагаються зрозуміти різні стратегії виживання людини в екстремальних умовах війни. Доля українських земель та її мешканців, які опинились в епіцентрі цієї події планетарного масштабу, була особливо жорстокою. Кожна з воюючих сторін, володіючи українськими землями, намагалась максимально ефективно для себе використати всі наявні ресурси. Сільськогосподарська дослідна справа, яка мала тут багаторічну історію функціонування, цікавила нацистів в якості інструменту для швидкого та результативного освоєння захоплених земель.

Метою даної статті є дослідження організаційної структури вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в період німецької окупації часів Другої світової війни на території Рейхскомісаріату «Україна», зокрема на Херсонщині, де діяв так званий Науково-дослідний центр Півдня України, який здійснював керівництво науково-дослідними установами аграрного спрямування в цьому регіоні. Аналіз окреслених питань дозволить детальніше відтворити події Другої світової війни, а саме, точніше зрозуміти плани нацистської Німеччини щодо освоєння українських земель для подальшого заселення німецькими

переселенцями, повернути вітчизняній історії незаслужено забуті імена, заповнити «білі плями» в історії вітчизняної аграрної науки.

Аграрна політика окупаційної влади на Півдні Україні знаходиться в межах наукових інтересів багатьох сучасних дослідників (Перехрест О. [1], Захарченко О. [2], Слободянюк М. [3] тощо). Значна увага традиційно приділяється дослідженню стану сільського господарства в умовах війни, механізмів реалізації постачання вермахту та райху сільськогосподарської сировини та продовольства, аналізу стратегічних планів окупантів щодо майбутнього використання українських територій, освітнє забезпечення галузі. Однак поза увагою вчених залишається дослідження становища науково-дослідних установ аграрного спрямування регіону. Основні віхи розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні вперше окреслено В. Вергуновим [4], загальну характеристику розвитку аграрного дослідництва під час німецької окупації в роки Другої світової війни визначено О. Корзун [5]. Аналізуючи розвідки з історії сьгодні існуючих науково-дослідних установ, відзначимо, що період німецької окупації щодо їх діяльності залишається недослідженим, тому, як правило, упускається, або використовується стандартне, ще радянське, «кліше» про припинення будь-якої діяльності установи та спустошення її матеріально-технічної бази, пограбування насінневого чи племінного фондів, знищення наукової документації. Продовжуючи дослідження історії науково-дослідних установ для потреб сільського господарства періоду Другої світової війни, постала необхідність дослідити один з найважливіших в аграрному відношенні регіон України.

В основі дослідження лежать архівні документи, які опубліковані в збірках, присвячених розвитку академічної науки України в 1941–1945 рр. [6], так і ті, що вводяться вперше в науковий обіг. Основний масив документів щодо організації діяльності та контролю за сільськогосподарськими дослідними установами південно-українських земель зберігається в Державному архіві Херсонської області, фонди Р-1912 (Науково-дослідний інститут сільського господарства Науково-дослідного центру Півдня України), Р-1816 та 1080 (Херсонська

зональна бавовняна станція, Український науково-дослідний інститут зрошувального землеробства УААН).

Перебуваючи під враженням від пережитих проблем із продовольчим постачанням ще в часи Першої світової війни, німецьке керівництво заздалегідь планувало питання продовольчої безпеки, вступаючи у Другу світову війну. Цьому питанню було приділено багато уваги, як нацистських політиків, так і німецьких науковців. Згідно висновків німецьких експертів, важливу роль повинена була зіграти аграрна сфера окупованих східних областей і, перш за все, України [7]. Стратегічні цілі охоплювали питання максимального освоєння цих земель, а отже, під особливим контролем перебували всі українські науково-дослідні установи. З початком окупації значних територій Східної Європи нацистською владою 17 липня 1941 р. було створено Міністерство окупованих східних територій (далі МОСТ, нім. Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete), відоме ще як «Східне міністерство» на чолі з райхслайтером А. Розенбергом для управління окупованими територіями СРСР.

В його віданні знаходились органи цивільного управління рейхскомісаріату «Україна» (далі РКУ). Зі встановленням окупаційної влади на українських землях серед першочергових заходів нової влади був максимальний збір інформації, вилучення наукової документації, племінного та селекційного матеріалу, залучення найкращих місцевих наукових фахівців до проектів, метою яких було досконале вивчення окупованих територій для подальшого заселення німецькими поселенцями. Головною організацію, яка відповідала за збір та вивезення з окупованих територій всіх культурних цінностей, зокрема і наукового матеріалу був Оперативний штаб Розенберга (далі ОШР) (нім. Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg). Співробітники структурних підрозділів Штабу, Головна робоча група «Україна» та зондерштаб «Наука», надали ОШР низку донесень про стан українських науково-дослідних установ та робили аналітичні довідки щодо подальшого існування тих чи інших напрямків української науки. Згідно багаточисельних звітів спеціалістів ЗШ «Наука» німці, перш за все, цікавив природничий напрямок, особлива увага приділялась

науковим установам сільського та лісового господарства українських земель, ветеринарії [6, с. 475–478].

Аналізуючи наукові інституції аграрного спрямування, німецькі фахівці із захопленням відмічали масштабність як організаційної структури радянської аграрної науки, так і розгалуженість наукових пошуків. Тому, користуючись залишеними ресурсами і відчуваючи обмеженість використання своїх наукових кадрів, німецьке керівництво зберегло і продовжило розвиток аграрної науки на українських землях. Однак, згідно наших попередніх досліджень з'ясовано, що на перших порах чіткого плану організації науково-дослідної роботи не існувало. Про це свідчить звітна документація зондерштабу «Наука» ОШР, де зазначалось, що всі наукові інституції бралися на утримання, адже в будь-якому випадку німецька влада має зробити їх корисними для своєї держави, аби вони «своєю практичною роботою могли дати генералкомісаріату, а також німецькому вермахтові – те, що важко набувається» [6, с. 569–472]. Однак, структура радянської сільськогосподарської дослідної справи не задовільняла німецьких керівників, тим паче що мала серйозні недоліки, які ще в радянські часи відмічали фахівці. Науково-дослідні установи в науково-методичному відношенні були розрізнені і не мали належного єдиного науково-методичного центру, який би керував і направляв всю роботу мережі за певним планом. Методична замкнутість в рамках кожної установи приводила до розробки схем наукових дослідів, далеких від практичних питань та загалом існувала проблема дублювання тем [6, с. 487–495].

Базуючись на розробках групи «Наука» на території Райхкомісаріату «Україна» почалось реформування аграрної науки. З цією метою восени 1941 р. було створено *Центр досліджень сільського та лісового господарства для Північно-західної України* (нім. Landwirtschaftlich Forschungszentrale für die Nordwest Ukraine) при Рейхкомісаріаті «Україна» під загальним організаційним керівництвом Гойе (нім. Geue) та науковим – ректора університету Геттінгена, професора, доктора Отто Зоммера (нім. Otto Sommer) [6, с. 522–523]. Для контролю за науковим життям Південного регіону України з вересня 1941 р. в

м. Херсон починає діяти *Науково-дослідний центр Півдня України* (Forschungszentrale Süd Ukraine), який очолив професор доктор Едуард фон Богуславський (нім. Eduard von Boguslawski) аж до березня 1943 р., коли його було переведено на посаду професора природничого факультету університету м. Бреслау (Вроцлав) (нім. Universität Breslau) [8]. На посаді керівника центру його замінив доктор Менер (нім. Mener), який крім цього особисто опікувався Інститутом тваринництва [9; 10]. Таким чином, м. Херсон було обрано центром координації наукових установ аграрного сектору зони т. зв. ризикованого землеробства.

Впродовж 1941–1943 рр. тривав перманентний процес реорганізації аграрної наукової сфери, який завершився, створенням Крайового дослідницького центру України при рейхскомісарі України (нім. Landesforschungszentrale Ukraine beim Reichkommissar für die Ukraine) (далі – Центр) з розташуванням у м. Києві на чолі з тим самим професором О. Зоммером [6, с. 624–625]. Центр контролював в науково-політичних питаннях всі науково-дослідні інституції на території рейхскомісаріату, а також був представником Центральної служби з досліджень Сходу МОСТ. Таким чином наукові інституції були інтегровані в загальнодержавну структуру управління наукою, як передбачалось циркуляром рейхсміністра окупованих східних областей А. Розенбергом від 15 липня 1943 р. Особлива увага приділялась сільськогосподарському напрямку, адже в умовах війни для швидкого освоєння сільськогосподарського потенціалу українських земель аграрні дослідження потребували уніфікованого керівництва. Тому в рамках Крайового дослідницького центру 25 серпня 1943 р. створювалася Спеціальна група сільськогосподарських досліджень (нім. Sondergruppe landwirtschaftliche Forschung). Південні райони мала обслуговувати Херсонська філія Спеціальної групи (нім. Nebenstelle Cherson der Landesforschungszentrale Ukraine – Sondergruppe landwirtschaftliche Forschung) [6, с. 570–577]. До Спеціальної групи входило ще 11 науково-дослідних інститутів та 10 станцій. Херсонська філія нараховувала 5 інститутів (більшість з них по суті філії центральних) та

6 станцій. Загальна структура сільськогосподарських науково-дослідних установ включала в себе: Крайовий інститут рослинництва у Херсоні з відділом меліорації зі станціями: 1) у Розовці (район Полови, Генеральний округ Дніпропетровськ) – рослинництво на чорноземі; 2) у Ново-Олексіївці (Генічеський район, Генеральний округ Крим) – рослинництво на засоленому ґрунті; 3) в Асканія-Нова (Генічеський район, Генеральний округ Крим); Крайовий інститут плодівництва, овочівництва та виноградарства; Крайовий інститут сільськогосподарської техніки в Акимівці (Генеральний округ Крим); Крайовий інститут із питань захворювання рослин та шкідників тварин; Крайовий інститут досліджень із питань бавовництва; станція з утримання та годування тварин у Херсоні з відділом тваринництва в Асканії-Новій (Генічеський район, Генеральний округ Крим), станція з риборозведення у Дніпропетровську; станція з дослідження продуктів харчування у Херсоні. Отже, на середину 1943 р. були визначені наукові інституції, які мали продовжувати сільськогосподарські наукові дослідження.

Аби з'ясувати масштаби сільськогосподарської дослідної справи на південно-українських землях розглянемо більш детально діяльність галузевих науково-дослідних установ м. Херсон. Згідно архівних матеріалів з'ясовано, що на початковому етапі німецької окупації на Херсонщині планувалось відкрити на базі Херсонського сільськогосподарського інституту науково-дослідні інститути сільськогосподарського напрямку: рослинництва, виноградарства, огородництва, тваринництва; на базі Української бавовницької станції утворити інститути бавовництва, захисту рослин. Однак, науково-дослідну роботу спромоглись організувати лише в Інститутах бавовництва, тваринництва та меншою мірою Інституті захисту рослин (інша назва – Інститут фітопатології та ентомології). З'ясовано, що інституції, які існували, в усіх як науково-дослідних, так і організаційних роботах були підзвітні Науково-дослідному центру Півдня України. Зокрема, всі питання кадрового забезпечення вирішувались за згодою німецької сторони, щорічно в Центр подавались на узгодження плани науково-дослідної роботи установи, звіти відділів, де вказувалася тема, актуальність,

висвітлення досліджуваного питання в літературі, методика проведення теми, місце та час, необхідне матеріальне обладнання та виконавці [10]. Особливо напередодні останньої фази реформування аграрної науки, коли було створено Херсонську філію Спеціальної групи, проводилася низка нарад директорів інститутів Херсонщини, де основним питанням було з'ясування стану сільськогосподарської дослідної справи на Півдні України [11].

Враховуючи, що повноцінної евакуації сільськогосподарських науково-дослідних та навчальних закладів по ряду об'єктивних та суб'єктивних причин не було проведено, більшість науковців, матеріально-технічне та лабораторне обладнання залишилось на окупованій німцями території [12]. Вчені та працівники науково-дослідних установ, що залишились, опинившись в умовах, де з перших днів окупації було запроваджено обов'язкову трудову повинність, змушені були працювати на «нових господарів», намагаючись не тільки вижити в екстремальних умовах війни, але й прагнули зберегти результати своєї та колективної багаторічної науково-дослідної праці. Зокрема, з Української станції бавовництва було евакуйовано лише 22 чол., більшість з яких становили очільники установи та структурних підрозділів, представники адміністративно-партійного апарату установи [13]. Вже після місячної перерви станція, яка офіційно стала називатись Інститутом бавовництва (сьогодні це Інститут зрошувального землеробства НААН України), вже з 10 листопада 1941 р. відновила свою діяльність [14]. Установа мала подвійне підпорядкування: з одного боку, контролювалась окремим уповноваженим з питань бавовництва Центру в Києві, а з другого – відділу бавовника (очолював Зелінг) [15] окружного коменданта сільськогосподарського управління (лейтенант фон Енгельбрехтен), який, в свою чергу, звітував Миколаївському обласному земельному управлінню (очолював капітан Ефлянд) [16]. Інститут продовжив науково-дослідну роботу згідно тематичного плану 1941 р. [17], було відновлено штат працівників станції, необхідний для закінчення запланованих дослідних робіт на цей рік, проведено всі роботи по польовим та лабораторним дослідом, збір бавовника на всіх дослідках, підготовчі роботи по селекції зернових, овочевих культур та трав,

посіяно озимих культур (33 га). Спільно з управлінням бавовнозаводів обстежено стан запасів насіння на заводах та заготпунктах, спільно з Херсонською сільськогосподарською комендатурою проведено облік запасів інсектицидів та фунгіцидів по Херсону, підготовлено звіти за 1941 р. по відділам.

На основі аналізу архівних документів нами підраховано, що впродовж всього окупаційного періоду кількість персоналу становила від 83 до 101 співробітників. Весь цей період установу очолював Панов Олександр Васильович. Інститут складався з 6 відділів: агротехніки (Лисогоров Сергій Дмитрович), агрохімії (Бурзі Еріх (Еріх-Отто-Ернст) Христіанович), фітопатології (Єстафієв Павло Григорович), ентомології (Александров Леонід Олександрович, Подкопай Іван Єфимович), механізації (Єремич Михайло Іванович), селекції (Панов Олександр Васильович). До Інституту було приєднано дослідне господарство Херсонського сільськогосподарського інституту разом із будівлями, лабораторією, бібліотекою та обладнанням, що уберегло його від розкрадання та знищення. Планувалося саме тут проводити дослідну роботу щодо питань зрошеного овочівництва [18]. Інституту продовжувало, як з довоєнних часів, підпорядковуватись Скадовське дослідне поле та у питанні дослідної роботи щодо бавовника Кримська сільськогосподарська дослідна станція.

Згідно тематичних планів науково-дослідної роботи та звітів відділів за 1941, 1942 та 1943 рр. НДІ бавовництва продовжував працювати над питаннями агротехніки бавовника, люцерни, чергування культур в бавовницькій сівозміні, системи удобрень в бавовно-люцерновій сівозміні та вплив добрив на розвиток та урожайність бавовника, вплив багаторічних трав на фізико-хімічні властивості ґрунту, меліорація засолених ґрунтів [19].

Селекційна робота продовжувалась проводитися по двом культурам – бавовнику та люцерні. Завданням щодо селекційних робіт по бавовнику було виведення швидко досягаючих сортів, урожайного сорту з довжиною волокна 29/3- мм та стійкого до гомозу. Селекційна робота з люцерною охоплювала питання що стосувались оцінки існуючих сортів люцерни для впровадження у

виробництво та виведення найпродуктивнішого сорту в умовах посушливого клімату Півдня України [20]. З цією метою вивчався вихідний матеріал селекції та схрещування бавовника, щеплення бавовника з метою наближення різнохромосомних видів для наступного схрещування та отримання спадкових змін від взаємного схрещування; випробування ліній в селекційному розпліднику та попередньому випробуванні. Продовжувалися дослідження методично розроблені та закладені в попередні роки щодо сортовипробування. Тривали випробування сортів в основному (24 сорти) та розширеному сортовипробуванні (49 сортів); розмноження випробовуваних сортів та насіннева робота з промисловими сортами [21].

Відділ фітопатології вивчав задачі щодо термохімічного обеззаражування бавовника проти гомозу, випробовував сорти бавовника на стійкість проти гомозу та вілту, встановлення причин, що викликають іржаву плямистість люцерни тощо [22]. Питання по освоєнню сівалки для посіву бавовника з одночасним внесенням мінеральних добрив, конструювання та виготовлення кінної гузо-корчувалки, 17-ти рядної зерно-трав'яної сівалки, апаратів для посіву насіння люцерни, кінного комахоуловлювача мотовильного типу, ручної арахісо-луцилки, кінного чизель-культиватора стояли перед відділом механізації [23].

Відділ ентомології вивчав фумігацію насіння люцерни хлорпікрином в боротьбі з личинками самоїда, вивчалася біологія люцернового усача та розроблялись заходи по боротьбі з ним, випробовувались механічні заходи боротьби зі шкідниками люцерни [24]. Відділ агротехніки опрацьовував питання агротехніки бавовника та люцерни, системи удобрень та чергування культур у бавовницькій сівозміні [25] Відділ агрохімії досліджував вплив міндобрив на розвиток та урожай бавовни; дозування бору та строки його внесення; вплив сірки на доступність фосфатів та урожай бавовника; вплив багаторічних трав на фізико-хімічні властивостей каштанових ґрунтів; люцерни на фізико-хімічні властивості основних ґрунтових типів зони бавовносіяння; розроблялась система заходів по окультуренню засолених ґрунтів (травосіяння та гіпсування) [26].

Дослідну роботу продовжили й на Скадовському дослідному полі, організованому ще у 1936 р. Незважаючи на погане матеріально-технічне укомплектування ще з радянських часів та наполягання німецької влади на закриття, цю структурну одиницю інституту вдалось зберегти [27]. Дослідне поле знаходилось в 8 км від м. Скадовська, в південній, найбільш посушливій причорноморській смузі України, що характеризувалась різномірністю ґрунтового покриву. Саме тут вирішувались питання агротехніки бавовника на комплексних засоленних ґрунтах. Протягом досліджуваного періоду на дослідному полі проводились досліді щодо передпосівної обробки ґрунту під бавовник, норм висіву кондиційного та використання некондиційного насіння бавовника для посіві, дози та співвідношення мінеральних добрив під бавовник, наслідки впливу мінеральних добрив на бавовник та яровий ячмінь, місце внесення добрив в бавовницьку сівозміну, меліораційний вплив на солонці добрив та способи обробки ґрунту, взаємовплив травосіяння та гіпсування та окультурення солонців, вивчення реальних для даних умов схем сівозміни тощо [28].

Питання існування Кримського дослідного бавовницького поля, яке знаходилось в селі Бюйтені Біюк-Онларського району Криму було вирішено по іншому. Установу переведено в кінці березня 1942 р. на Кримську сільськогосподарську дослідну станцію, що знаходилась в селі Ташли-Кіпчак Курманського району (сьогодні с. Клепініно). Дослідною роботою з бавовника опікувався агроном Закоморний під керівництвом професора Богдан Петра Іванович. Впродовж 1942–1943 рр. було закладено 2 дослідні ділянки, де основною науковою проблемою було удосконалення агротехніки бавовника в умовах Криму. Зокрема, проводились досліді щодо впливу норм висіву на урожайність культури (визначено оптимальні норми – 55–65 кг/га), види та строки посіву (визначено орієнтир температури ґрунту 13°C на глибині 40 см), вплив площі живлення в зв'язку з карбуванням, вивчення ефективності карбування, залежність урожаю від кількості обробок. Друга тема традиційно стосувалась застосування добрив під цю культуру, зокрема – види добрив у

підкормці та строки її проведення. Робились загальні висновки щодо середньої урожайності бавовника-сирцю по Кримській дослідній станції, що становив лише 5,3 ц/га, а середній показник по Курманському району становив взагалі 80 кг/га. [29]

У результаті науково-дослідної роботи були розроблені для впровадження у виробничий процес Інструкції по апробації посівів бавовника в Криму та в Україні [30]; по прогнозу урожаю бавовника [31]; Загальні директиви по збору, сортуванню, сушінню та зберіганню бавовника [32]; Вказівки по апробації посівів бавовника [33], південної коноплі [34], Керівництво для посівів озимини по бавовнику кінними дисковими сівалками [35]. Протягом 8–14 серпня 1943 р. на базі установи пройшли курси по апробації бавовника, які прослухали 45 осіб [36].

У досліджуваний період науково-дослідна робота проводилася на базі новоствореного Інституту захисту рослин, який складався з двох відділів: ентомології та фітопатології. Вже на листопад 1942 р. нараховувалось 19 співробітників, однак наукових кадрів не вистачало, про що свідчать листи директора інституту Л.О. Александрова до науковців Києва з пропозицією переїзду до Херсону, де вказувались різного роду заохочення (заробітна платня, квартира, продуктові пайки, їдальня). Лабораторне устаткування інституту складало частково неевакуйоване майна місцевого сільськогосподарського інституту, Інституту бавовника та для доукомплектування спеціально замовлялось у німецьких фірмах. Наукова проблематика торкалася питань вивчення шкідників бавовника, зернових, городніх культур, кормових трав та розробка заходів боротьби з ними [37]. Зокрема, проводились дослідження щодо ефективності німецьких препаратів в боротьбі з головними шкідниками бавовника (тлі, трипси, павутинного кліщика), дії механічних методів боротьби з личинками та дорослими клопами на посівах люцерни, оцінка ураженості різних сортів люцерни жовтим тихіусом та листовим галовим насіннеїдом з метою винайдення форм стійких до цього шкідника, вивчення стійкості сортів озимої, ярової пшениці, жита до ураження мухою гессенською, шведською

мухою та виявлення причин, що зумовлюють таку стійкість [38]. Інститутом було розроблено рекомендації боротьби з озимою совкою, люцернового клопа [39], план боротьби зі шкідниками в плодovих садах [40] тощо.

Значна науково-дослідна робота проводилась в Інституті тваринництва, який очолив Олександр Наумович Бакало. Інститут складався з відділів ВРХ (Бакало О.Н.), дрібного тваринництва (Шавлач О.В.), вівчарства (Сапожніков М.А), конярства (Шацький Ю.В., Дайнеко Л.Н.), харчування сільськогосподарських тварин (Беднягін Ф.І.) та мікробіологічної лабораторії (Мальчевська Н.І.). До кінця 1942 р. тривало укомплектування інституту, про що свідчать листи керівника Центру Півдня України про переведення сюди спеціалістів з Полтави, оголошення про прийом на роботу в місцевій пресі тощо. Загальна кількість працюючих становила від 15 до 24 чол., заробітний фонд інституту складав 358,5 тис. руб. Значне лабораторне та матеріальне устаткування, бібліотека були одержані від сільськогосподарського інститут та окремо закуплено нове лабораторне обладнання, дослідних тварин, чому сприяло окружне управління державними маєтками. Також було організовано дослідні господарства на базі держмаєтків «Українська земля», «Браунфельд».

Згідно тематичних планів, звітів відділів інституту, які подавалися директору щомісяця можна детально відтворити науково-дослідну діяльність установи. Зокрема в інституті розроблялись питання закономірності росту та розвитку молодняка червоної німецької породи ВРХ (Ангельнська порода), впливу різних способів спарювання на статеву потенцію биків-репродукторів, перспективи розвитку бджільництва на Півдні України, випробування придатності вуликів із очерету для утримування в них бджіл, медоносності бавовника, вивчення популяції місцевих кіз, акліматизація німецького м'ясововняного мериноса на Півдні України, породні різновиди коней Півдня України та шляхи їх подальшого удосконалення [41]. Відділ харчування сільськогосподарських тварин вивчав проблеми підвищення поживності соломи шляхом обробки її папілом, заміни привозних мінеральних кормів (крейда, вапно, сіль) місцевими мінеральними засобами – золою палива домашніх печей

(очерет, дрова, солома). Відділ дрібного тваринництва зосередився на виведенні укрупнених кролів, на проблемах спадковості господарськи корисних ознак у кролів, дослідженні питань багатопліддя вівці та збільшення його шляхом гормонального впливу, інбридінгу, як методу селекції у свинарстві, розробки методики інкубації гусячих яєць, ефективні методики вирощування курчат в примітивних господарських умовах [42].

Інститутом тваринництва для потреб виробництва було розроблено та впроваджено Інструкції щодо проведення купання хворих на коросту овець препаратом Антісарніко [43]. В рамках науково-дослідної роботи інституту спільно з райзоотехніками Херсонщини, які підпорядковувались сектору тваринництва Миколаївського генералкомісара, протягом грудня 1942 р. по травень 1943 р. проведено обстеження місцевих кіз та розроблені рекомендації по збільшенню поголів'я, умов утримання та харчування.

Під час відступу німецьких військ з території Херсонщини лабораторне устаткування, наукова документація, насінневий фонд та племінне поголів'я було вивезено за межі України. «Евакуацією» інститутів, які підпорядковувались науково-дослідному Центру Півдня України керував професор Янке (нім. Yanke) [6, с. 624]. Однак, на щастя, все пограбоване після закінчення війни було повернуто. Вже в липні 1945 р. була сформована група працівників Української дослідної бавовницької станції (Чахмахсазіанець В.А., Васютинський Ю.П.), яка спільно з радянськими військами відшукували вивезене майно. Згідно листа секретаря Херсонського міськкому КП(б)У Д. Тишкевича професору Авдоніну, який завідував Головнаукою Наркомзему СРСР від 16 липня 1945 р. було знайдено 25 ящиків та 85 мішків документації, насінневого фонду, устаткування Української дослідної станції бавовництва на території дослідного господарства Берлінського університету [44]. Це дозволило швидкими темпами відновити науково-дослідну роботу станції, яка офіційно була оголошена відновленою з 1 квітня 1944 р. згідно наказу Народного Комісаріату Землеробства СРСР від 20 червня 1944 р. № 480 [45].

Збережені під час німецької «евакуації» племінні тварини Інституту тваринництва були передані Херсонському сільськогосподарському інституту імені О.Д. Цюрури, який повернувся з евакуації зі Ставрополя і був офіційно відновлений Постановою РНК УРСР від 20 березня 1944 р. [46, с. 100]. Вже в наступні роки це дозволило СГІ прийняти участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці (Москва, 1945). В цей навчальний заклад повернулись і науковці, які працювали в окупаційних науково-дослідних інституціях (Лисогоров С.Д., Бурзі Е.Х., Єстафієв П. Г., Сапожников М.О. та інші), завдячуючи яким було швидкими темпами відновлено науково-дослідну роботу інституту.

Згідно нашого припущення низка науковців була залишена на окупованій території зі «спеціальними завданнями», метою яких було максимальне збереження науково-дослідної роботи в умовах окупації, контроль за науково-дослідною діяльністю німецьких науковців та службовців тощо. Адже відомо, що в Херсоні активно діяла група підпільників, до складу якої входили Бенюх Олександр Васильович – директор контрольно-насіневої бавовницької станції, співробітники Інституту бавовництва: Лисогоров Сергій Дмитрович – завідувач відділу агротехніки, Гладков Серафим Олександрович – співробітник відділу селекції, Василенко Дора Григорівна – співробітниця відділу агрохімії [46, с. 94; 47]. Крім того, в Інституті бавовництва працював молодший син професора, етнічного німця Е.Х. Бурзі, Бурзі Валеріан Еріхович [48], легендарний керівник розвідувально-диверсійної групи, який успішно проводив операції на території Херсонщини, прототип головного героя романів В. Михайлова «Повість про чекіста» та Л. Спраги та Я. Тумаркіна «Темними стежками».

Однак, варто зауважити, що, у своїх наукових працях вчені жодним чином не згадували про дослідну роботу в окупаційний період. У перші повоєнні роки в звітах установ, наукових статтях ще простежується використання числових даних, результатів дослідів за ці роки. Так, звітуючи про науково-дослідну роботу за 1944 р., радянський директор Української дослідної станції бавовництва Ф.С. Кузько використовував у висновках результати роботи 1941–

1943 рр., одночасно підкреслюючи, що під час німецької окупації було зруйновано всю науково-дослідну роботу установи. Такий самий підхід простежується і в наукових статтях Е.Х. Бурзі, С.Д. Лисогорова, С.С. Раєвської та інших. Пізніше дані цих років взагалі не брались до уваги, тим самим демонструючи відсутність сільськогосподарської науково-дослідної діяльності в роки окупації.

Таким чином, базуючись на матеріалах розсекречених архівних фондів, простежено, що нацистська влада мала особливі інтереси щодо сільськогосподарських науково-дослідних установ українських територій, зокрема Півдня України, адже це дозволяло ефективніше задовільнити продовольчу та сировинну потреби Третього Райху. Простежено, що з утворенням Науково-дослідного центру Півдня України місто Херсон стало осередком координації сільськогосподарської дослідної справи українських південних територій. На базі Херсонського сільськогосподарського інституту почав діяти Інститут тваринництва, Українська дослідна станція бавовництва перетворена на Інститут бавовництва та Інститут захисту рослин. Завдяки самовідданій праці українських науковців та працівників сільськогосподарських науково-дослідних установ, які використовували різні стратегії виживання, було продовжено сільськогосподарські дослідження, збережено матеріально-технічну базу науково-дослідних установ в нелегких умовах війни. Доведено, що в умовах німецької окупації 1941–1944 рр. сільськогосподарська дослідна справа, зокрема на південних українських землях, продовжувала розвиватись.

Список використаних джерел та літератури

1. Перехрест О. Г. Українське село в 1941–1945 рр. : економічне та соціальне становище / НАН України, Ін-т історії України. Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. 668 с.
2. Захарченко О. О. Нацистський проект «Готенланд» в Криму і на Півдні України. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Історичні науки.* 2016. № 2. С. 27–37. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdu_2016_2_7 (дата звернення : 15.03.2019).

3. Слободянюк М. Селяни України під нацистським окупаційним режимом 1941–1944 рр. (на матеріалах південних областей). *Київська старовина*. 2000. № 2. С. 44–57.

4. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект. Київ : Аграрна наука, 2012. 416 с.

5. Корзун О. Особливості наукового забезпечення сільського господарства УРСР в роки Другої світової війни. *Історичні записки*. Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. Вип. 39. С. 82–90.

6. Історія Національної академії наук України (1941–1945) : документи і матеріали / НАН України; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Ін-т архівознавства ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; редкол. : О. С. Онищенко (відпов. ред.) та ін. Київ, 2007. Ч. 1. 808 с.

7. Корзун О. Вивчення німецькими вченими сільськогосподарського потенціалу українських земель під час Другої світової війни. *Гілея*. 2019. Вип. 141 (2). Ч. 1. Історичні науки. С. 75–80.

8. Rundschreiben No. 1/43. Prof. Dr. Boguslawski. 18.03.1943. *Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО)*. Ф. Р-1912, Оп. 1. Спр. 4. Арк. 41.

9. Тематика Научно-исследовательского института животноводства на 1943 год. *ДАХО* Ф. Р-1912, Оп. 1. Спр. 3 Арк. 61-61 зв.

10. Распоряжение директора Института животноводства [А. Н.] Бакало про организацию отчетной документации от 25 марта 1943 г. *ДАХО* Ф. Р-1912. Оп. 1. Спр. 4 арк. 42.

11. Распоряжение директора Научно-исследовательского центра Юга Украины [Менера] про подготовку к совещанию директоров институтов от 27 мая 1943 р. *ДАХО* Ф. Р-1912. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 13.

12. Корзун О. Особливості евакуації сільськогосподарських науково-дослідних установ та їх діяльність в роки другої світової війни. *Часопис української історії*. 2014. Вип. 30. С. 144–150.

13. Стан [Української дослідної] станції [бавовництва] на 25 березня 1944 р. *ДАХО* Ф. Р-1080. Оп. 2. Спр. 3. Арк. 6.

14. Краткий отчет о работе Украинской опытной хлопковой станции на 15 ноября 1941 г. *ДАХО* Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 20.

15. Докладная записка директора Украинской опытной хлопковой станции [Панова А. В.] по вопросу группировки районов зоны хлопкосеяния Украины по степени благоприятности их для хлопкосеяния (декабрь 1941 г.). *ДАХО* Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 8.

16. Докладная записка директора [Панова А. В.] Украинской опытной хлопковой станции по вопросу посева хлопчатника в 1942 г. (октябрь 1941 г.). *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 13, 17–18, 40.

17. Краткий отчет о работе Украинской опытной хлопковой станции с 15 ноября по 1 декабря 1941 г. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 6.

18. Письмо господину капитану начальнику Николаевского ОблЗУ Эфлянту [от директора Украинской опытной хлопковой станции Панова А. В. про

организацию опытной работы по орошению. 1941 г.]. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1.

19. Тематический план научно-исследовательской работы Украинской опытной хлопковой станции на 1942 г. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1-17.

20. Отчет сектора селекции Украинской опытной хлопковой станции за 1941 г. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1-48.

21. Отчет отдела селекции Научно-исследовательского института хлопководства за 1942 год. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 1-56.

22. Отчет сектора защиты растений [Украинской опытной хлопковой станции] за 1941 г. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1-55.

23. Отчет отдела энтомологии Научно-исследовательского института хлопководства за 1942 г. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 1-35.

24. Отчет группы механизации Украинской опытной хлопковой станции за 1941 г. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 1-57.

25. Отчет отдела агротехники Научно-исследовательского института хлопководства г. Херсон за 1942 г. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 1-107.

26. Отчет отдела агрохимии Научно-исследовательского института хлопководства г. Херсон за 1942 г. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 1-19.

27. Письмо директора Украинской опытной хлопковой станции А.В. Панова начальнику Николаевского облЗУ капитану Эфлянд от 10 ноября 1941 г. про реорганизацию Скадовского опорного пункта *ДАХО* Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 27.

28. Отчет Скадовского хлопкового опытного поля Научно-исследовательского института хлопководства г. Херсон за 1942 г. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 1-21.

29. Отчет Крымской областной опытной сельскохозяйственной станции по опытам с хлопчатником в 1942 году. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1-30.

30. Инструкция уполномоченного по хлопководству при рейхскомиссаре Украины по апробации посевов хлопчатника в Крыму и на Украине в 1942 г. *ДАХО* Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 7-8.

31. Инструкция уполномоченного по хлопководству при рейхскомиссаре Украины по хлопководству в 1943 г. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 9-9 зв.

32. Общие директивы уполномоченного по хлопководству при рейхскомиссаре Украины по сбору, сортировке, сушке и хранению сырца и коробочек хлопчатника в 1943 г. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 27.

33. Загальні директиви уповноваженого по бавовництву рейхскоміссара України по апробації посівів у 1943 р. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 10-12 зв.

34. Инструкция уполномоченного по хлопководству при рейхскомиссаре Украины по апробации посевов южной и среднерусской конопли в 1943 г. *ДАХО*. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 13, 33.

35. Руководство уполномоченного по хлопководству при рейхскомиссаре Украины для посевов озими по хлопку конными дисковыми веялками в 1943 г. ДАХО. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 37–37 зв.

36. Список агрономов-апробаторов, прослушавших курсы по апробации хлопчатника в г. Херсоне 8–14 августа 1943 г. ДАХО. Ф. Р-1816. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 39.

37. Тематический план Херсонского научно-исследовательского фитоинститута [на 1941 г.]. ДАХО. Ф. Р-1912. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 32–36.

38. Тематика научной работы Института фитопатологии на 1942 г. ДАХО. Ф. Р-1912. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 14–19.

39. Научная разработка Института фитопатологии по теме: «Изучение биологии люцернового усача и разработка мер борьбы с ним» (1941 г.). ДАХО. Ф. Р-1912. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 60–62.

40. План Института фитопатологии, разработанный для Херсонского сельскохозяйственного института по мерам борьбы с вредителями и болезнями плодового сада на весенне-летний период 1943 г. ДАХО. Ф. Р-1912. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 37–38.

41. Звіт про роботу Науково-дослідного інституту тваринництва станом на 1 лютого 1942 р. ДАХО. Ф. Р-1912. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 22.

42. Звіт про роботу відділу дрібного тваринництва Науково-дослідного інституту тваринництва (1942 р.). ДАХО. Ф. Р-1912. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 16, 24, 28.

43. Вказівки Інституту тваринництва про проведення купання хворих на коросту овець. ДАХО. Ф. Р-1912. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 28.

44. Письмо секретаря Херсонского горкома КП(б)У Д. Тышкевича Авдонины от 16 июля 1945 г. про имущество Украинской опытной хлопковой станции. ДАХО. Ф. П-185. Оп. 2. Спр. 59. Арк. 5.

45. О восстановлении Украинской опытной хлопковой станции в городе Херсоне : приказ по НКЗ СССР от 20 июня 1944 г. ДАХО. Ф. Р-1080. Оп. 2. Спр. 1а. Арк. 1.

46. Ушкаренко В. А., Мартынова Т. Д. Херсонский государственный аграрный университет : исторический очерк. Херсон : Айлант, 1999. 180 с. : ил.

47. Список сотрудников Научно-исследовательского института хлопководства. 1943 г. ДАХО. Ф. Р-1080. Оп. 2. Спр. 20 а. Арк. 1.

48. Ведомость работающих в Научно-исследовательском институте хлопководства на 28 октября 1943 г. ДАХО. Ф. Р-1080. Оп. 2. Спр. 20 а. Арк. 30–31.

References

1. Perechrest, O. G. (2011). *Ukrayins'ke selo v 1941–1945 rr. : ekonomichne ta sotsial'ne stanovyshche* [Ukrainian Village in 1941–1945 : Economic and Social Situation] / NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine. Cherkasy : ChNU named after V. Khmelnytsky, 668. [in Ukrainian].

2. Zakharchenko, O. O. (2016). *Natsyst-s'kyu proekt «Hotenland» v Krymu i na Pivdni Ukrayiny* [Nazi project «Gotenland» in Crimea and in the south of Ukraine].

Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Seriya : Istorychni nauky. 2. 27–37.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdu_2016_2_7 (last accessed : 15.03.2019).
[in Ukrainian].

3. Slobodyanuk, M. (2000). *Selyani Ukrayiny pid natsyst-s'kym okupatsiynym rezhymom 1941–1944 rr.* (na materialakh pivnichnykh oblastey) [Peasants of Ukraine under the Nazi occupation regime of 1941–1944 (on materials of the northern regions)] *Kyyivs'ka starovyna* [Kievan antiquity]. 2. 44–57. [in Ukrainian].

4. Verhunov, V. A. (2012). *Sil's'kohospodars'ka doslidna sprava v Ukrayini vid zarodzhennya do akademichnoho isnuvannya : orhanizatsiynyy aspekt* [Agricultural Experimental Case in Ukraine from Beginning to Academic Existence : Organizational Aspect] / NSAL, NAAS. Kyiv : Agrarna nauka, 416. [in Ukrainian].

5. Korzun, O. (2013). *Osoblyvosti naukovoho zabezpechennya sil's'koho hospodarstva URSS v roky Druhoyi svitovoyi viyny* [Features of scientific support of agriculture of the Ukrainian SSR during the Second World War]. *Istorychni zapysky* [Historical notes]. Luhans'k : vyd-vo SNU im. V. Dalya. 39. 82–90. [in Ukrainian].

6. Onyshchenko, O. S. responsible ed. et al. (2007). *Istoriya Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny (1941–1945) : dokumenty i materialy* [History of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (1941–1945) : documents and materials] / NAN Ukrayiny ; Natsional'na biblioteka Ukrayiny im. V. I. Vernads'koho ; Instytut arkhivistyky im. M. S. Hrushevs'koho ; Ukr. Arkheohrafiya ta dzhereloznavstvo. Kyiv. 1. 808. [in Ukrainian].

7. Korzun, O. (2019). *Vyvchennya nimets'kymy vchenymy sil's'kohospodars'koho potentsialu ukrayins'kykh zemel' pid chas Druhoyi svitovoyi viyny* [Study by German scientists of the agricultural potential of Ukrainian lands during the Second World War]. *Hileya*. 141 (2). 1. Istorychni nauky [Historical sciences]. 75–80. [in Ukrainian].

8. (1943). *Rundschreiben No. 1/43 Prof. Dr. Boguslawski. 18.03.1943.* [Circular No. 1/43. Prof. Dr. Boguslawski. 18.03.1943]. *Derzhavnyy arkhiv Khersons'koyi oblasti* [State Archive of Kherson Oblast (hereinafter referred to as the «DAKHO»)], f. R-1912, op. 1, spr. 4, ark. 41. [in German].

9. (1943). *Tematyka Nauchno-yssledovatel'skoho ynstytuta zhyvotnovodstva na 1943 hod* [The subject of the Research institute of livestock breeding for 1943]. DAKHO, f. R-1912, op. 1. spr. 3 ark. 61–61 zv. [in Russian].

10. (1943). *Rasporyazheniye direktora Instituta zhyvotnovodstva [A. N.] Bakalo pro organizatsiyu otchetnoy dokumentatsii ot 25 marta 1943 g.* [Order of the Director of the Institute of Livestock [A. N.] Bakalo about the organization of reporting documentation of March 25, 1943]. DAKHO, f. R-1912. op. 1. spr. 4, ark. 42. [in Russian].

11. (1943). *Rasporyazheniye direktora Nauchno-issledovatel'skogo tsentra Yuga Ukrainy [Menera] pro podgotovku k soveshchaniyu direktorov institutov ot 27 maya 1943 r.* [Order of the Director of the Research Center of the South of Ukraine [Menér] about preparations for the meeting of the directors of the institutes of May 27, 1943]. DAKHO, f. R-1912, op. 1, spr. 4, ark. 13. [in Russian].

12. Korzun, O. (2014). *Osoblyvosti evakuatsiyi sil's'kohospodars'kykh naukovo-doslidnykh ustanov ta yikh diyal'nist' v roky druhoyi svitovoyi viyny* [Features of the evacuation of agricultural research institutions and their activities during the Second World War]. *Chasopys ukrayins'koyi istoriyi*. 30. 144–150. [in Ukrainian].

13. (1944). *Stan [Ukrayins'koyi doslidnoyi] stantsiyi [bavovnystva] na 25 bereznya 1944 r.* [Condition of the [Ukrainian experimental cotton] station on March 25, 1944]. DAKHO, f. R-1080, op. 2, spr. 3, ark. 6. [in Ukrainian].

14. (1941). *Kratkyy otchet o rabote Ukraynskoy Opytnoy Khlopkovoy stantsyy na 15.11.1941 r.* [Brief report on the work of the Ukrainian Experienced Cotton Station on 15.11.1941]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 3, ark. 20. [in Russian].

15. (1941). *Dokladnaya zapyska Direktora Ukrainskoy opytnoy khlopkovoy stantsii [Panova A. V.] po voprosu hruppyrovky rayonov zony khlopkoseyanyya Ukrayny po stepeny blahopryyatnosti ykh dlya khlopkoseyanyya (dekabr' 1941)* [The report about the issue of grouping the areas of the cotton-growing zone of Ukraine in terms of their favorable conditions for cotton growing by the Director of the Ukrainian experimental cotton station [Panov A. V.]. (December of 1941)]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 3, ark. 8. [in Russian].

16. (1941). *Dokladnaya zapyska Direktora Ukrainskoy opytnoy khlopkovoy stantsii [Panova A. V.] po voprosu hruppyrovky rayonov zony khlopkoseyanyya Ukrayny po voprosu poseva khlopchatnika v 1942 g. (oktyabr' 1941 g.)* [The report about cotton planting in 1942 by the Director of the Ukrainian experimental cotton station [Panov A. V.]. (October)]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 3, ark. 13, 17–18, 40. [in Russian].

17. (1941). *Kratkiy otchet o rabote Ukrainskoy opytnoy khlopkovoy stantsii s 15.11 po 1.12.1941 g.* [A brief report on the work of the Ukrainian experimental cotton station from 15.11 to 1.12.1941]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 3, ark. 6. [in Russian].

18. (1941). *Pis'mo gospodinu kapitanu nachal'niku Nikolayevskogo OblZU Eflyantu [ot direktora Ukrainskoy opytnoy khlopkovoy stantsii Panova A. V. pro organizatsiyu opytnoy raboty po orosheniyu. 1941 g.]* [A letter to Mr. Captain Head of Nikolaev OblZU Eflyant [from the director of the Ukrainian experimental cotton station A. Panov about the organization of research work on irrigation. 1941]]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 3, ark. 1. [in Russian].

19. (1941). *Tematicheskyy plan nauchno-issledovatel'skoy raboty Ukrainskoy opytnoy khlopkovoy stantsii na 1942 g.* [Thematic plan of the scientific research work of the Ukrainian experimental cotton station for 1942]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 11, ark. 1–17. [in Russian].

20. (1941). *Otchet sektora selektsii Ukrainskoy opytnoy khlopkovoy stantsii za 1941 g.* [Report of the breeding sector of the Ukrainian experimental cotton station. 1941.]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 8, ark. 1–48. [in Russian].

21. (1942). *Otchet otdela selektsii Nauchno-issledovatel'skogo instituta khlopkovodstva za 1942 god.* [Report of the breeding department of the Cotton Research Institute for 1942]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 24, ark. 1–56. [in Russian].

22. (1942). *Otchet sektora zashchity rasteniy [Ukrainskoy opytnoy khlopkovoy stantsii] za 1941 g.* [Report of the Plant Protection Sector [of the Ukrainian

experimental cotton station] 1941]. DAKHO, f. R-1816, op. 1. spr. 9. ark. 1–55. [in Russian].

23. (1942). *Otchet otdela entomologii nauchno-issledovatel'skogo instituta khlopkovodstva za 1942 g.* [Report of the Department of Entomology of the Cotton Research Institute for 1942]. DAKHO, f. R-1816, op. 1. spr. 30. ark. 1–35. [in Russian].

24. (1942). *Otchet gruppy mekhanizatsii Ukrainskoy opytной khlopkovoy stantsii za 1941 g.* [Report of the Mechanization Group of the Ukrainian experimental cotton station for 1941]. DAKHO, f. R-1816. op. 1. spr. 10. ark. 1–57. [in Russian].

25. (1942). *Otchet otdela agrotekhniki nauchno-issledovatel'skogo instituta khlopkovodstva g.Kherson za 1942 g.* [Report of the Agrotechnical Department of the Cotton Research Institute of Kherson for 1942]. DAKHO, f. R-1816, Op. 1. Spr. 12. Ark. 1-107. [in Russian].

26. (1942). *Otchet otdela agrokhemii nauchno-issledovatel'skogo instituta khlopkovodstva g.Kherson za 1942 g.* [Report of the Department of Agricultural Chemistry of the Cotton-Growing Institute of Kherson for 1942]. DAKHO, f. R-1816, op. 1. spr. 23. ark. 1–19. [in Russian].

27. (1941). *Pis'mo nachal'niku Nikolayevskogo oblZU Kapytanu Eflyand ot direktora Ukrainskoy opytной khlopkovoy stantsii Panova A. V. ot 10.11.1941 g. pro reorganizatsiyu Skadovskogo opornogo punkta* [A letter to Kapytan Eflyand, Head of the Nikolaev Oblast Oblast, from A. V. Panov, Director of the Ukrainian Cotton Experimental Station. From 10.11.1941 about the reorganization of the Skadovsky stronghold]. DAKHO, f. R-1816, op. 1. spr. 3. ark. 27. [in Russian].

28. (1942). *Otchet Skadovskogo khlopkovogo opytного polya nauchno-issledovatel'skogo instituta khlopkovodstva g.Kherson za 1942 g.* [Report of the Skadovsky Cotton Experimental Field of the Kherson Cotton Research Institute for 1942]. DAKHO, f. R-1816, op. 1. spr. 13. ark. 1–21. [in Russian].

29. (1942). *Otchet Krymskoj oblastnoj opytной sel'skohozejstvennoj stantsii po opytam s hlopchatnikom v 1942 godu* [Report of the Crimean Regional Experimental Agricultural Station on Experiments with Cotton in 1942]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 14, ark. 1–30. [in Russian].

30. (1942). *Instruktsiya po aprobatsii posevov khlopchatnika v Krymu i na Ukraine v 1942 godu upolnomochennogo po khlopkovodstvu pri reykhskomissare Ukrainy* [Instructions for approbation of cotton crops in the Crimea and in Ukraine in 1942 by Commissioner for Cotton Growing under the Reich Commissar of Ukraine]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 27, ark. 7–8. [in Russian].

31. (1943). *Instruktsiya po khlopkovodstvu upolnomochennogo po khlopkovodstvu pri reykhskomissare Ukrainy* [Cotton Growing Instructions by Commissioner for Cotton Growing under the Reich Commissar of Ukraine]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 27, ark. 9–9 zv. [in Russian].

32. (1943). *Obshchiye direktivy po sboru, sortirovke, sushke i khraneniu syrtsa i korobochek khlopchatnika upolnomochennogo po khlopkovodstvu pri reykhskomissare Ukrainy* [General guidelines for the collection, sorting, drying and storage of raw cotton and cotton bolls by Commissioner for Cotton Growing under the Reich Commissar of Ukraine]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 27, ark. 27. [in Russian].

33. (1943). *Zahal'ni dyrektyvy po aprobatsiyi posiviv u 1943 rotsi upovnovazhenoho po Bavovnytstvu pry Reykhskomisari Ukrayiny* [General directives on approbation of crops in 1943 by Commissioner for Cotton Growing under the Reich Commissar of Ukraine]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 27, ark. 10–12 zv. [in Ukrainian].

34. (1943). *Instruktsiya po aprobatsii posevov yuzhnoy i srednerusskoy konopli upolnomochennogo po khlopkovodstvu pri reykhskomissare Ukrainy* [Instructions on the approbation of crops of southern and Central Russian hemp by Commissioner for Cotton Growing under the Reich Commissar of Ukraine]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 27, ark. 13, 33. [in Russian].

35. (1943). *Rukovodstvo dlya posevov ozimi po khlopku konnymi diskovymi veyalkami upolnomochennogo po khlopkovodstvu pri reykhskomissare Ukrainy* [Guidelines for sowing winter crops on cotton with horse disk fans by Commissioner for Cotton Growing under the Reich Commissar of Ukraine]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 27, ark. 37–37 zv. [in Russian].

36. (1943). *Spisok agronomov-aprobatorov, proslushavshikh kursy po aprobatsii khlopchatnika v g. Khersone s 8–14 avgusta 1943 goda* [The list of agronomists-approbators who have attended courses on cotton approbation in Kherson from August 8–14, 1943]. DAKHO, f. R-1816, op. 1, spr. 27, ark. 39. [in Russian].

37. (1941). *Tematicheskyy plan Khersonskogo nauchno-issledovatel'skogo fitoinstituta. 1941* [Thematic plan of the Kherson Research Institute of Phytoin. 1941]. DAKHO, f. R-1912, op. 1, spr. 1, ark. 32–36. [in Russian].

38. (1941). *Tematika nauchnoy raboty Instituta fitopatologii na 1942 g.* [Themes of scientific work of the Institute of Phytopathology for 1942]. DAKHO, f. R-1912, op. 1, spr. 1, ark. 14–19. [in Russian].

39. (1941). *Nauchnaya razrabotka Instituta fitopatologii po teme : «Izucheniye biologii lyutsernovogo usacha i razrabotka mer bor'by s nim» (1941 g.)* [Scientific development of the Institute of Phytopathology on the topic : Investigation of the Biology of Alfalfa Butterfly and Development of Measures to Combat it]. DAKHO, f. R-1912, op. 1, spr. 1, ark. 60–62 [in Russian].

40. (1942). *Plan Instituta fitopatologii, razrabotannyj dlja Hersonskogo sel'skohozyajstvennogo instituta po meram bor'by s vrediteljami i boleznyami plodovogo sada na vesenne-letnij period 1943 g.* [The plan of the Institute of Phytopathology, developed for the Kherson Agricultural Institute for measures to combat pests and diseases of the orchard for the spring-summer period of 1943]. DAKHO, f. R-1912, op. 1, spr. 1, ark. 37–38. [in Russian].

41. (1942). *Zvit pro robotu NDI Tvarynnystva po stanu na 1.02.1942 r.* [Report on the work of the Research Institute of Animal Science. 1.02.1942]. DAKHO, f. R-1912, op. 1, spr. 2, ark. 22. [in Ukrainian].

42. (1943). *Zvit pro robotu viddilu dribnoho tvarynnystva naukovo-doslidnoho instytutu tvarynnystva* [Report on the work of the Department of Small Animal of the Research Institute of Animal Science]. DAKHO, f. R-1912, op. 1, spr. 2, ark. 16, 24, 28. [in Ukrainian].

43. (1943). *Vkazivky pro provedennya kupannya khvorykh na korostu ovets' rozrobleni Instytutom tvarynnystva* [Guidelines for bathing patients with scabies of

sheep developed by the Institute of Animal Husbandry]. DAKHO, f. R-1912, op. 1, spr. 6, ark. 28. [in Ukrainian].

44. (1945). *Pis'mo sekretarya Khersonskogo gorkoma KP(b)U D. Tyshkevicha Avdoninu ot 16.07.1945 pro imushchestvo Ukrainskoy opytnoy khlopkovoy stantsii* [A letter from the secretary of the Kherson city committee of the KP(b)U D. Tyshkevich to Avdonin 07.16.1945 about the property of the Ukrainian experimental cotton station]. DAKHO, f. p-185, op. 2, spr. 59, ark. 5. [in Russian].

45. (1944). *O vosstanovlenii Ukrainskoy opytnoy khlopkovoy stantsii v gorode Khersone : Prikaz po NKZ SSSR ot 20 iyunya 1944 g.* [On the restoration of the Ukrainian experimental cotton station in the city of Kherson : Order of the Ministry of Agricultural of the USSR dated June 20, 1944]. DAKHO, f. R-1080, op. 2, spr. 1a, ark. 1. [in Russian].

46. Ushkarenko, V. A. and Martynova, T. D. (1999). *Khersonskiy gosudarstvennyy agrarnyy univyersitet. Istoricheskiy ocherk* [Kherson State Agrarian University. Historical essay]. Kherson : Aylant. 180. [in Russian].

47. (1943). *Nauchno-issledovatel'skogo instituta hlopkovodstva* [The list of employees of the Cotton Research Institute. 1943]. DAKHO, f. R-1080, op. 2, spr. 20a, ark. 1. [in Russian].

48. (1943). *Vedomost' rabotayushchikh v nauchno-issledovatel'skom institute khlopkovodstva na 28.10.1943 g.* [The Statement of workers at the cotton-growing research institute on 10.28.1943]. DAKHO, f. R-1080, op. 2, spr. 20a, ark. 30–31. [in Russian].

Рецензент:

Кучер В.І., д.і.н., проф.

Надійшла до редакції 30.05.2019 р.